

De moderne theologen

DE MODERNE THEOLOGEN

Perspectieven op de 21ste eeuw

Marcel Poorthuis & Wilken Veen (red.)

Boom | Amsterdam

INHOUD

<i>Voorwoord</i>		II
<i>Inleiding</i> Wilken Veen & Marcel Poorthuis		13
DEEL I		
Theologie en confessionele identiteit		27
HOOFDSTUK 1: Anglicaanse theologen		29
<i>Introductie</i>	Joris Vercammen	29
Sarah Coakley	Heleen Zorgdrager	32
Gordon Lathrop	Joris Geldhof	40
John Milbank	Sjoerd Mulder	48
Kathryn Tanner	Akke van der Kooi	56
Graham Ward	Marco Derks	64
Rowan Williams	Stephan van Erp	72
HOOFDSTUK 2: Rooms-katholieke theologen na Vaticanum II		81
<i>Introductie</i>	Marcel Poorthuis	81
Erik Borgman	Joris Geldhof	87
Avery Dulles	Stephan van Erp	94
Walter Kasper	Marcel Poorthuis	102

Hans Küng	Marcel Sarot	109
Catherine Mowry LaCugna	Marcel Poorthuis	117
Johann Baptist Metz	Lieven Boeve	123
Servais-Théodore Pinckaers	Anton ten Klooster	132
Joseph Ratzinger	Harm Goris	140
David Tracy	Marcel Poorthuis	147
HOOFDSTUK 3: Protestantse theologen		153
<i>Introductie</i>	Rinse Reeling Brouwer	153
Ulrich Duchrow	Greetje Witte-Rang	157
Stanley Hauerwas	Ariaan Baan	166
Wolfgang Huber	Wilken Veen	173
Eberhard Jüngel	Marcel Poorthuis	180
Tim Keller	Stefan Paas	188
Harry Kuitert	Martien E. Brinkman	196
Arend van Leeuwen	Theo Saleminck	202
Friedrich-Wilhelm Marquardt	Wilken Veen	210
Bert ter Schegget	Wilken Veen	217
Amos Yong	Klaas Bom	224
HOOFDSTUK 4: Oosters-orthodoxe theologen		233
<i>Introductie</i>	Michael Bakker	233
Patriarch Bartholomeus	Jan Jorrit Hasselaar	237
Kallistos Ware	Marcel Poorthuis	244
Shenouda III	Marcel Poorthuis	249
Johannis Zizioulas	Marcel Poorthuis	256
HOOFDSTUK 5: Joodse denkers		263
<i>Introductie</i>	Wilken Veen	263
Daniel Boyarin	Eric Ottenheijm	267
De Lubavitcher Rebbe	Leo Mock	275
Melissa Raphael	Marcel Poorthuis	283
Jonathan Sacks	Jan Jorrit Hasselaar	290

HOOFDSTUK 6: Islamitische denkers 299

<i>Introductie</i>	Marcel Poorthuis	299
Sadiq Jalal al-Azm	Marcel Poorthuis	302
Yusuf al-Qaradawi	Abdelilah Ljamai	309
Abdolkarim Soroush	Marcel Poorthuis	318
Amina Wadud	Anne Dijk	324
Nasr Abu Zaid	Cornelis van Lit	332

DEEL II

Theologie thematisch 341

HOOFDSTUK 7: Interreligieuze dialoog door christelijke theologen 343

<i>Introductie</i>	Marcel Poorthuis	343
Gavin D'Costa	Pim Valkenberg	346
David Ford	Marcel Poorthuis	354
Simon Schoon	Dineke Houtman	361
Anton Wessels	Wilken Veen	368

HOOFDSTUK 8: Christelijke feministische theologie 375

<i>Introductie</i>	Mariecke van den Berg	375
Marcella Althaus-Reid	Mariecke van den Berg	379
Mary Daly	Anne-Marie Korte	386
Elisabeth Schüssler Fiorenza	Anne-Marie Korte	393
Catharina Halkes	Dorry de Beijer	401
Catherine Keller	Trees van Montfoort	409
Sallie McFague	Carola Dahmen	416
Rosemary Radford Ruether	Hanneke van der Korst	423

HOOFDSTUK 9: Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie		431
<i>Introductie</i>	Theo Witvliet	431
Leonardo Boff	Marcel Poorthuis	437
Gustavo Gutiérrez	Marcel Poorthuis	443
Jon Sobrino	Marcel Poorthuis	449
Elsa Tamez	Marcel Poorthuis	456
HOOFDSTUK 10: Black Theology (vs)		461
<i>Introductie</i>	Theo Witvliet	461
James Cone	Theo Witvliet	467
Cornel West	Marcel Poorthuis	472
Delores Williams	Marcel Poorthuis	480
HOOFDSTUK 11: Afrikaanse theologen		487
<i>Introductie</i>	Heleen Joziasse	487
Kwame Bediako	Wilken Veen	491
Emmanuel Katongole	Wilken Veen	499
John Mbiti	Marcel Poorthuis	506
Mercy Oduyoye	Hennie Burggraaff	514
Desmond Tutu	Wilken Veen	523
HOOFDSTUK 12: Aziatische theologen		531
<i>Introductie</i>	Samuel Lee	531
<i>Indiase christelijke theologie:</i>		535
M.M. Thomas	Freek Bakker	535
Raimon Panikkar	Marcel Poorthuis	541
<i>Een boeddhistische denker:</i>		549
Thich Nhat Hanh	Marcel Poorthuis	549
<i>Oost-Aziatische christelijke theologie:</i>		555
Choan-Seng Song	Martien E. Brinkman	555
Kazoh Kitamori	Sigrid Coenradie	564
Kosuke Koyama	Marcel Sarot	570

HOOFDSTUK 13: Bevrijdingstheologie en het Midden-Oosten		577
<i>Introductie</i>	Pieter Dronkers	577
<i>Palestijnse bevrijdingstheologie:</i>		580
Naim Ateek	Marcel Poorthuis	580
Mitri Raheb	Marcel Poorthuis	588
Jawdat Said	Pieter Coppens	594
<i>Joodse bevrijdingstheologie:</i>		601
Mark Braverman	Wilken Veen	601
Marc Ellis	Marcel Poorthuis	608
HOOFDSTUK 14: Bijbelse hermeneutische theologie		615
<i>Introductie</i>	Rinse Reeling Brouwer	615
Frans Breukelman	Marco Visser	618
Walter Brueggemann	Archibald van Wieringen	625
Brevard Childs	Peter-Ben Smit	633
Eugen Drewermann	Aart de Groot	640
HOOFDSTUK 15: Angelsaksische filosofische theologie		647
<i>Introductie</i>	Hans van Eyghen	647
Alister McGrath	Marcel Poorthuis	651
John Polkinghorne	Marcel Poorthuis	659
Richard Swinburne	Marcel Poorthuis	667
Charles Taylor	Bart Voorsluis	674
HOOFDSTUK 16: Continentale filosofische theologie		683
<i>Introductie</i>	Frederiek Depoortere	683
Giorgio Agamben	Rinse Reeling Brouwer	688
Hans Blumenberg	Laurens ten Kate	695
Michel de Certeau	Marc De Kesel	704
René Girard	Michael Elias	712
Michel Henry	Ruud Welten	720
Jean-Luc Nancy	Laurens ten Kate	727
Gianni Vattimo	Edward Skubisz	734

HOOFDSTUK 17: Praktische pastorale theologie		74I
<i>Introductie</i>	Annemie Dillen	74I
Don Browning	Jan Loffeld & Paul van der Hamsvoort	746
Anselm Grün	Johan te Velde o.s.b.	753
Seward Hiltner	Stefan Gärtner	760
Bonnie Miller-McLemore	Annemie Dillen	768
Henri Nouwen	Rolf Deen	775
Gert Otto	Stefan Gärtner	782
<i>Personalia</i>		79I

VOORWOORD

Theologie, vanouds de koningin der wetenschappen, bevindt zich in woelige wateren. Terwijl wereldwijd het aantal christenen nog steeds toeneemt, lijken er ook witte vlekken op de kaart te ontstaan, waarvan Nederland een duidelijk voorbeeld is. Wereldwijd is echter de belangstelling voor Black Theology, Aziatische theologie en Afrikaanse theologie onverminderd. Oosters-orthodoxe theologie heeft een verrassend bondgenootschap met milieuspiritualiteit gesloten. Door toenemende globalisering komen ook andere religies dan het christendom: islam, boeddhisme, hindoeïsme, steeds meer in het vizier. Het jodendom was altijd al de min of meer onbekend gebleven zusterreligie in de Lage Landen. Dan zijn er kwesties van gender, natuurwetenschap en religie, en andere inhoudelijke zaken die met louter een stukje individuele spiritualiteit geen recht gedaan worden. Het wordt dus tijd dat Nederland zich van zijn theologisch provincialisme bevrijdt!

Het boek dat hier voor u ligt biedt een presentatie van een negentigtal vooraanstaande hedendaagse internationale theologen, voorzien van een inleiding en een fragment uit eigen werk. Inleidingen op alle hoofdstukken waarborgen de samenhang in wat mogelijk caleidoscopisch lijkt. Er is in elk geval geen sprake van koekoek één zang; dogmatische vooringenomenheid is hier ver te zoeken. Wel wordt hier de indringende vraag naar God, direct verbonden met de vraag: ‘Mens, waar ben je?’, uitermate serieus genomen, en wel met een vooruitziende blik naar de eenentwintigste eeuw.

In dit voorwoord bedanken wij de vele Nederlandse theologen die hebben meegewerkt aan dit magnum opus. Als redacteuren prijzen wij ons gelukkig met zoveel inzet en creativiteit. Hierdoor wordt tevens een staalkaart geboden van wat er in ons land aan theologische stromingen bestaat, in adembenemende verscheidenheid.

Ook bedanken wij de instanties die dit werk financieel ruimhartig hebben ondersteund:

- Tilburg School of Catholic Theology,
- Catharina Halkes Fonds,
- de Dominicanen in Nederland, en tot slot:
- een parochiaan uit Hilversum: Frans Hofhuis.

Zonder hun royale bijdrage had dit boek niet kunnen verschijnen. Boom uitgevers Amsterdam verdient lof voor de fraaie vormgeving.

Een enkele aanwijzing voor de lezer: waar de tekst uit een vreemde taal is vertaald en er geen vertaler in de literatuurverwijzing wordt genoemd, is de inleider tevens de vertaler. Namen met een asterisk worden in dit boek besproken.

Marcel Poorthuis
Wilken Veen

INLEIDING

Wilken Veen & Marcel Poorthuis

Wat zijn ‘moderne theologen’? Voor de helderheid, wij bedoelen dat niet in tegenstelling tot ‘ouderwetse’ theologen. We bedoelen ‘modern’ ook niet in de zin waarin historici spreken over ‘de moderne tijd’ of in tegenstelling tot ‘postmodern’, maar simpelweg: theologen die in de laatste veertig jaar nog actief waren. In die zin is het in alle opzichten een vervolg op het boek *25 eeuwen theologie*, dat in 2017 werd uitgegeven onder redactie van Laurens ten Kate en Marcel Poorthuis, en beginnen we waar dat boek stopt. Hoewel de laatst behandelden in die 25 eeuwen (zoals Moltmann en Sölle) volgens het zojuist genoemde criterium ook in deze bundel hadden gepast, zijn zij hier begrijpelijkerwijs niet opnieuw opgenomen.

De relatie tussen christendom en theologie is paradoxaal. De glorie-tijd van de klassieke theologie lijkt voorbij. De reuzen die nog in staat waren in een meerdelig verzamelwerk het geheel van de theologie ter sprake te brengen: Karl Barth en Karl Rahner, om slechts enkelen te noemen, hebben plaatsgemaakt voor theologen die slechts een deelgebied bestrijken of zelfs aan maar één issue hun perspectief ontlenen. Dat wil overigens niet zeggen dat er in de theologie geen grote geesten meer onder ons zijn: de werkelijkheid kan ook dermate veelkleurig en uitgebreid zijn geworden door globalisering en diversiteit dat een overkoepelend perspectief daaraan alleen maar geweld zou doen.

Maar is het christendom in Europa niet op zijn retour en sleept het daarin de theologie niet mee? Theologie zou in dat geval gelijke tred houden met het christendom in Europa. Er is iets voor te zeggen dat dat inderdaad het geval is: er zijn zelfs universiteiten die besluiten dat de ereplaats die de theologie vanaf de oprichting van de universiteit in Europa heeft ingenomen, nu wel lang genoeg geduurd heeft. Theologische faculteiten worden

afgeschaft of vervangen door vermeend wetenschappelijker disciplines zoals godsdienstwetenschappen. Hierin worden religies bestudeerd vanuit een buitenperspectief, waarbij de eigen overtuiging van de onderzoeker buiten schot blijft. Als methode zonder meer belangrijk, maar juist het eigen perspectief ‘van binnenuit’ is onontbeerlijk voor de theologie en bepaald geen bewijs van onwetenschappelijkheid. Het gaat immers om een radicale zelfverantwoording van het eigen geloof ten overstaan van de eisen van de rede, van de wereld en van andere overtuigingen.

Dat de eigen identiteit juist deel uitmaakt van de theologische reflectie blijkt ook uit een heel andere ontwikkeling van de theologie de laatste veertig jaar. De theologie is in die periode bruisender dan ooit geworden, mede omdat theologen de eigen identiteit en levensomstandigheden radicaal tot uitgangspunt hebben genomen: men denke maar aan zwarte theologie, theologie van de bevrijding, feministische theologie, alsook de vele theologieën die bewust en in verzet tegen kolonialisme de eigen cultuur als vindplaats van God beschouwen: Aziatische theologie, Indiase theologie, Afrikaanse theologie. Dan zijn er nog de interreligieuze dialogen, zoals die met het jodendom, de islam, het boeddhisme en het hindoeïsme. Alleen een theoloog die de eigen gelovige identiteit serieus neemt kan in dialoog treden met andere religies. Daarmee schiet de godsdienstwetenschap tekort, niet als methode, maar wel als grondslag voor dialoog.

Elk van deze interreligieuze dialogen roept eigen nieuwe vragen op voor de christelijke theologie, vragen die voordien niet op die wijze gesteld werden. Daarin schuilt zeker óók een paradox: hoe contextueler, hoe gevarieerder. Theologen buigen zich heden ten dage over een schier onbeperkte religieuze variëteit, waarvan ze in vroeger tijden nauwelijks weet hadden of die ze afdeden in een schema van waarheid versus dwaling. Bevrijdingstheologen realiseren zich dat het lijden van hun volk door armoede, discriminatie en onderdrukking niet los gezien mag worden van het lijden van Christus. De gemarginaliseerden staan vanuit Gods perspectief in het centrum: dat is kortweg de boodschap van de bevrijdingstheologie. Niet de kerk maar het lijdende volk vormt het hart van Gods bemoeienis met de wereld. De ‘klassieke’ theologie, doorgaans van Europese bodem en vandaar geëxporteerd, heeft het gezag van een indrukwekkende traditie, maar loopt het gevaar slechts marginaal van belang te zijn als ze het lot van de armen en vervolgdgen blijft negeren. Zou het toeval zijn dat het monumentale project van de theoloog David Ford* *The Modern Theologians*